

УДК 343.9:343.37 (477)

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА TO THE QUESTION ON DEFINITION OF FINANCIAL FRAUD

Чернишов Г.М.,
*аспірант кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

В статті розглядається фінансове шахрайство як кримінологічне явище. Проаналізовано основні теоретичні та практичні напрацювання щодо визначення фінансового шахрайства. Надається авторське розуміння категорії «фінансове шахрайство», розкривається його сутність, основні ознаки. Обґрунтовується наукова та практична доцільність використання категорії «фінансове шахрайство» у теорії та практиці попередження злочинності у фінансовій сфері.

Ключові слова: шахрайство, фінансове шахрайство, шахрайство в економічній сфері, фінансова злочинність, злочинна діяльність.

В статье рассматривается финансовое мошенничество как криминологическое явление. Проанализированы основные теоретические и практические наработки по определению финансового мошенничества. Дано авторское понимание категории «финансовое мошенничество», раскрывается его сущность, основные признаки. обосно-

вывається научная и практическая целесообразность использования категории «финансовое мошенничество» в теории и практике предупреждения преступности в финансовой сфере.

Ключевые слова: мошенничество, финансовое мошенничество, мошенничество в экономической сфере, финансовая преступность, преступная деятельность.

The article deals with financial fraud as a criminological phenomenon. The author analyzed main theoretical and practical studies for the definition of financial fraud. The author gave his understanding of the category «financial fraud» revealed its essence and basic features. Author substantiated scientific and practical usefulness of the category «financial fraud» in the theory and practice of crime prevention in the financial sector.

Key words: fraud, financial fraud, fraud in the economic sphere, financial crime, criminal activity.

Постановка проблеми. Розвиток світової економіки та ринкових відносин призвели до підвищення ролі фінансів. Залучення безготівкової форми розрахунків, поширення банківських та інших фінансових установ, поява міжнародних фінансово-кредитних організацій, активне використання новітніх інформаційних технологій для проведення фінансових операцій тощо призвели до збільшення проявів шахрайства у фінансовій сфері. Під ризик шахрайських дій потрапляють як державні, так і приватні фіанси. Шахрайство вчиняється як внутрішньо-корпоративними учасниками операцій, так і суб'єктами ззовні. Під удар потрапляють всі сфери суспільних відносин: кредитно-банківська, страхова, мережа Інтернет, зовнішньоекономічна діяльність тощо, що робить означену проблему проблемою транснаціонального характеру.

Актуальність теми статті обумовлена тим, що разом із позитивними ринковими перетвореннями та прогресивними реформами економічного характеру залишаються невирішеними проблеми всебічної «тонізації» економічних відносин та підвищення рівня фінансової злочинності. Шахрайство, яке має місце у сфері фінансів, посягає на найбільш важливі економічні відносини – відносини з формування, розподілу та використання грошових коштів, завдає багатомільйонні збитки національній економіці та добробуту громадян, підриває розвиток підприємницької та інвестиційної діяльності. За даними Інтерполу, прибутки від фінансових шахраїв перевищують доходи від усіх злочинів в сфері економіки, вони вийшли на друге місце після наркобізнесу [1, с. 355].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічної злочинності та окремих її проявів, в тому числі злочинності у сфері фінансів, присвячено праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінології, кримінального права, криміналістики: Л.І. Аркуші, О.М. Бандурки, А.М. Бойко, Н.О. Гутурової, І.М. Даньшина, О.М. Джузи, А.І. Долгової, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, І.В. Ільїна, О.Г. Кальмана, О.Г. Карповича, В.Д. Ларічева, Г.А. Матусовського, В.В. Пивоварова, В.М. Поповича, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, С.С. Чернявського та ін.

Постановка завдання. Метою статті є визначення фінансового шахрайства та розкриття його сутності з точки зору кримінології. Обґрунтовується наукова та практична доцільність використання кримінологічної категорії «фінансове шахрайство» у теорії та практиці попередження злочинності у фінансовій сфері.

Виклад основного матеріалу. Категорія «фінансове шахрайство» стає більш вживаною у вітчизняній науковій літературі, не дивлячись на відсутність її нормативного закріплення. Окрім того у повідомленнях засобів масової інформації та у публікаціях в мережі Інтернет нерідко використовуються інші варіації означеного словосполучення: наприклад, «фінансова афера», «махінація», «піраміда» тощо.

Для надання кримінологічної характеристики фінансового шахрайства необхідно з'ясувати сутність та зміст цього явища. Щодо етимологічного аналізу терміну «фінансове шахрайство», то слід зазначити, що він складається з двох окремих понять: «шахрайство» та «фінанси», без правильного розуміння яких неможливе і розуміння фінансового шахрайства.

У науковій літературі основними є 2 підходи до визначення шахрайства. Перший підхід базується на кримінально-правовому розумінні шахрайства як конкретного складу злочину, відповідальність за який передбачено статтею 190 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Цей підхід збігається з визначенням шахрайства, зазначеним у КК України. Відповідно до положень кримінального закону України шахрайство є злочином проти власності, об'єктивна сторона якого полягає у заволодінні чужим майном чи правом на майно шляхом обману або зловживання довірою [2]. Законодавець робить акцент на способах заволодіння майном чи правом на нього, якими є обман та зловживання довірою. За цими ознаками шахрайство розмежовується із іншими злочинами проти власності, наприклад, з крадіжкою тощо. Однак при цьому вказівка на способи заволодіння майном, які притаманні шахрайству, обман або зловживання довірою, міститься і в інших статтях КК України (наприклад, ст. 142; 143; 144; 149; 157; 160; 161; 173; 192 та інші), а про шахрайство як про форму об'єктивної сторони окремих злочинів зазначається у ст. 222, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України.

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України Про судову практику у справах про злочини проти власності від 06.11.2009 № 10 обманом є повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин, а зловживанням довірою – недобросовісне використання довіри потерпілого [3].

Про те, що шахрайство є «нестандартним» злочином проти власності, свідчить принаймні той факт, що обов'язковою ознакою шахрайства, згідно з цією ж Постановою, є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього.

У ст. 222 Розділу VIII «Злочини у сфері господарської діяльності» КК України передбачена відповідальність за спеціальний вид шахрайства – шахрайство з фінансовими ресурсами. Під останнім розуміється надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності.

Другий підхід припускає більш широке трактування категорії «шахрайство» і не зводиться до розуміння останнього як конкретного складу злочину. На думку С.С. Чернявського [4, с. 11], це пояснюється тим, що у широкому розумінні ознаки цього злочину притаманні низці кримінально-караних діянь, які хоч і не спрямовані на заволодіння чужим майном, але механізм яких становлять шахрайські прийоми. Він звертає увагу, що до шахрайства в широкому розумінні відносять також: будь-яке заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (В. Ларічев [5]); ухилення від оподаткування, обман покупців, замовників, обман у сфері політики (А. Данн [6]); фіктивне підприємництво, кримінальне банкрутство (Г. Матусовський [7]); заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (П. Яні [8]).

Що ж стосується фінансів, то під ними в загальному плані розуміють економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для виконання функцій та завдань господарюючих суб'єктів, а також будь-якої фізичної особи й суспільства загалом й забезпечення умов розширеного відтворення [9, с. 4].

На сьогоднішній день в кримінології фактично не ведуться дискусії щодо доцільності виокремлення в структурі економічної злочинності злочинів фінансового спрямування та їх розмежування. Це пояснюється не тільки складною структурою економічної злочинності та більш ефективним дослідженням її по окремих сегментах та галузям, але й стрімким розвитком та збільшенням ролі фінансів. Як зазначає в своїй монографії О.Г. Карпович, роль та значення фінансової сфери в останні десятиліття кардинально змінилися. Зі скромного механізму обслуговування економічних процесів фінанси перетворились в могутній елемент сучасного розвитку економіки та суспільства, а в умовах зростаючої глобалізації світових економічних та політичних відносин роль фінансів тільки збільшується. Фінанси все більше стають самостійним сегментом економіки, котрий має колосальний потенціал, і фінансова сфера, фінансовий капітал в наш час перетворились з посередника, який обслуговує механізм процесу відтворення, в його ключову ланку [10, с. 3]. Саме зростаюча роль фінансів, з одного боку, дозволяє говорити про фінанси як про специфічну складову економічних відносин, а з іншого – про доцільність самостійного дослідження фінансового шахрайства задля розробки пріоритетних напрямків його попередження та протидії.

В наукових працях українських і російських дослідників надаються різні визначення фінансового шахрайства. Так, С.С. Чернявський фінансове шахрайство визначає як систему взаємопов'язаних суспільно-небезпечних діянь, спрямованих на розкрадання чужого майна або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою у сфері відносин, урегульованих нормами фінансового права з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових коштів (фінансових ресурсів) держави, суб'єктів господарювання та фізичних осіб [11, с. 97]. Фінансове шахрайство – це комплекс взаємопов'язаних технологій корисливих посягань на фінансові ресурси держави, суб'єктів господарювання та громадян, в основі яких різноманітні прийоми обману [1, с. 355]. Фінансове шахрайство – це комплекс криміналістично однорідних корисливих посягань на фінансові ресурси громадян, суб'єктів господарювання та держави, що вчиняються шляхом обману та зловживання довірою [4, с. 20].

О.Г. Карпович надає наступне достатньо широке тлумачення: фінансове шахрайство (англ. financial fraud) – кримінально карані дії у сфері грошового обігу, такі як обман, зловживання довірою, підроблення, переведення безготівкових грошових коштів державних та громадських організацій в готівкові доходи, отримання незаконного прибутку від приховування фактичних доходів та несплати податків, фальсифікації облікових та розрахункових платіжних документів, отримання незаконного прибутку від виплати занижених та отримання завищених відсотків по операціям кредитування, страхування, збереження грошових коштів або від фінансових угод між громадянами [10, с. 19-20].

І.В. Ільїн в своїй докторській дисертації використовує поняття «шахрайство, що вчиняється в економічній сфері (економічне шахрайство)», під яким пропонує розуміти самостійне, яке самодетермінується та розвивається, кримінологічне явище, що складається із сукупності однойменних злочинів, що посягають на майно індивідуальних підприємців, юридичних осіб, публічних утворень, а також великої групи людей, вчинених у сфері підприємницької, господарської та іншої економічної діяльності або під її прикриттям [12, с. 28].

Якщо в українській правозастосовній практиці відсутні офіційні статистичні дані щодо показників фінансового шахрайства та рекомендації щодо його попередження, що пояснюється відсутністю однойменного складу злочину у чинному кримінальному законі, то світова теорія та практика боротьби зі злочинністю вже давно оперують категорією «фінансове шахрайство». Так, Федеральне бюро розслідувань Сполучених Штатів Америки в своїх офіційних звітах щодо показників злочинності окремо серед злочинів економічної спрямованості, так званих «білокомірцевих злочинів» (Reports and publications on white-collar crime), надає інформацію відносно показників фінансового шахрайства (Financial Institution Fraud and Failure Reports) [13].

Міжнародна аудиторська компанія Pricewaterhouse Coopers серед економічних злочинів та фінансо-

вих порушень акцентує увагу на шахрайстві. Так, у Всесвітньому огляді економічних злочинів 2011 року шахрайство у сфері економіки визначається як навмисний обман з метою розкрадання грошових коштів, майна або законних прав [14, с. 15].

Відповідно до положень Міжнародного стандарту аудиту МСА (ISA) 240 шахрайство – навмисна дія одного або більше осіб серед керівництва, управлінського персоналу, співробітників або третіх осіб, що полягає у використанні обману для одержання неправомірної або незаконної вигоди [15].

Асоціація сертифікованих фахівців з розслідування шахрайства (ACFE) надає таке визначення шахрайства: використання службового становища з метою особистого збагачення шляхом неналежного використання або крадіжки власності або ресурсів організації [16, с. 6]. До того ж Асоціація називає основні види шахрайства: шахрайство проти інтересів юридичних осіб – внутрішнє (Internal Fraud), зовнішнє (External Fraud) та шахрайство проти фізичних осіб (Fraud Against Individuals) [17].

Європейський суд аудиторів (ECA), що має статус вищого органу державного фінансового контролю у Європейському Союзі, усі встановлені ним порушення поділяє на дві групи: перша – порушення, які мають ознаки умислу (їх називають фінансовим шахрайством), і друга – всі інші порушення (або неспівомі, неумисні помилки). Акт Ради ЄС від 26 липня, яким визначено Конвенцію щодо захисту фінансових інтересів ЄС, надає такі визначення терміна «шахрайство»:

- шахрайство по відношенню до видатків: будь-яка дія чи навмисне упущення, що включає використання чи представлення неправдивих, неточних чи неповних відомостей або документів, що має наслідком незаконне заволодіння, привласнення, розтрата чи неправомірне збереження коштів із загального бюджету Європейських Співтовариств чи з бюджетів, які управляються Європейським Співтовариствами або від їх імені; неповідомлення інформації в порушення конкретного зобов'язання, що призводить до такого самого наслідку; використання коштів на цілі, відмінні від тих, на які вони видавалися;

- шахрайство по відношенню до доходів: будь-яка дія чи навмисне упущення, що включає використання чи представлення неправдивих, неточних чи неповних відомостей або документів, що має наслідком незаконне зменшення ресурсів загального бюджету Європейських Співтовариств чи бюджетів, які управляються Європейськими Співтовариствами або від їх імені; неповідомлення інформації в порушення конкретного зобов'язання, що призводить до такого самого наслідку; неправильне використання законно отриманого прибутку, що призводить до такого самого наслідку [18, с. 127-128].

Враховуючи наявні напрацювання українських та російських дослідників, а також світовий досвід боротьби з цим негативним явищем, спробуємо надати визначення фінансового шахрайства.

Ми стоїмо на позиції того, що фінансове шахрайство слід розглядати в широкому значенні та не

зводити його розуміння до конкретного складу злочину. Фінансове шахрайство, на наше переконання, є кримінологічною категорією, явищем, якому притаманні ряд ознак.

Ознаками фінансового шахрайства є:

1) сфера посягання – фінансова сфера, тобто економічні відносини з формування, розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів;

2) специфічний суб'єкт злочинних посягань. Як правило, це фізичні особи-підприємці або посадові особи суб'єктів господарської діяльності, які мають необхідні знання бухгалтерського обліку, законодавства тощо;

3) фінансове шахрайство є злочинною діяльністю; як правило, має складний механізм злочинних дій.

Вочевидь, що не можна ставити в «один ряд» та розробляти однакові рекомендації щодо протидії незаконній діяльності «гадалок», «карточних шулерів» тощо та фінансових шахраїв. І сфера посягання, і особа злочинця та жертви, і механізм злочинних дій у, так званого, «традиційного» і фінансового шахрайства, різні. Окремо ще раз хочеться звернути увагу на величезні збитки, які несуть фінансові шахрайства. Вони перевищують у мільйони разів збитки, завдані діями «традиційних шахраїв». Наприклад, у складеному Forbes рейтингу найкрупніших шахраїв у США, який нараховує сім випадків, збитки від кожної з афер дорівнюють десяткам мільярдів доларів США [19].

Фінансове шахрайство – це злочинна діяльність. Для вчинення фінансового шахрайства, як правило, необхідно вчинити цілий комплекс як легальних, так і протиправних дій. Такі злочини нерідко «супроводжуються» підробленням необхідної документації, підкупом службових осіб, викраденням приватної інформації тощо.

На наше переконання, невірним та не зовсім точним буде визначення фінансового шахрайства як шахрайства у фінансовій сфері. Адже окрім сфери вчинення злочинів, фінансове шахрайство характеризується й іншими ознаками, які відмежовують його від суміжних категорій, про які йшла мова вище.

Отже, фінансове шахрайство – це кримінологічне явище, що являє собою злочинну діяльність та виражається у системі кримінально-караних та легальних дій, які вчиняються шляхом обману або зловживання довірою в процесі формування, розподілу та використання грошових фондів з метою здобуття матеріальної вигоди.

Висновки. Глобалізаційні процеси розвитку фінансів, активне залучення інформаційних технологій та мережі Інтернет для обслуговування фінансових операцій роблять фінансову систему більш уразливою для шахраїв, а розвиток злочинності у цій сфері характеризується процесами транснаціоналізації. В зв'язку з цим актуальною, на наш погляд, є розробка кримінологічних засад попередження фінансового шахрайства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство як об'єкт криміналістичного дослідження / Сергій Сергійович Чернявський // Государство и право в условиях глобализации: реалии и перспективы : матер. 2-ой Междунар. науч.-практ. конф. (г. Симферополь, 16-17 апреля 2010 г.) : сб. науч. тр. – 2010. – 592 с.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України від 29.06. 2001. – № 25. – Ст. 131.
3. Постанови Пленуму Верховного Суду України Про судову практику у справах про злочини проти власності від 06.11.2009 № 10.
4. Чернявський С.С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства: автореф. дис.... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Чернявський Сергій Сергійович ; Нац. акад. внутрішніх справ. – К., 2010. – 34 с.
5. Ларичев В.Д. Как уберечься от мошенничества в сфере бизнеса: Практическое пособие / В.Д. Ларичев. – М. : Юрист, 1996. – 128 с.
6. Данн А. Жулики, мошенники, аферисты: наставления простофилям и инструкции мошенникам : Кн.1 / Алекс Данн. – СПб. : Политехника, 1996. – 185 с. – Интеллект и преступление.
7. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. – Харьков: Консум, 1999. – 480 с.
8. Яни П.С. Мошенничество и иные преступления против собственности: уголовная ответственность / П.С. Яни. – М., 2002. – 136 с.
9. Юхименко П.І., Федосов В.М., Лазебник Л.Л. та ін. Теорія фінансів : підручник / За ред. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
10. Карпович О.Г. Актуальные уголовно-правовые проблемы борьбы с финансовым мошенничеством : монография / О.Г. Карпович. – М. : ЮНИТИ-ДАНА; М.: Закон и право, 2011. – 271 с.
11. Чернявський С.С. Наукові основи розробки криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства / С.С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ : наук.-теорет. журн. – 2008. – № 6. – С. 89–100.
12. Ильин И.В. Теоретические основы борьбы с мошенничеством, совершаемым в экономической сфере (уголовно-правовые и криминологические проблемы). Автореф. дис.... канд. юрид. наук / Ильин И.В. – М., 2011. – 58 с.
13. FBI Reports and publications // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fbi.gov/stats-services/publications>.
14. Pricewater house Coopers Украина. Всемирный обзор экономических преступлений // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.pwc.com/en_UA/ua/services/forensic/assets/gecs_2011_report_ukraine_rus.pdf.
15. International Standard on Auditing 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifac.org/sites/default/files/downloads/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf>.
16. Борьба с корпоративным мошенничеством. – Deloitte // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.deloitte.com/assets/Dcom-Russia/Local%20Assets/Documents/roundtable.pdf>.
17. Association of Certified Fraud Examiners. What Is Fraud? // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.acfe.com/fraud-101.aspx>.
18. Чорнуцький С.П. Суть і методика виявлення фактів фінансового шахрайства / Чорнуцький С.П. // Економіка та держава. – 2011. – № 7. – С. 127–131.
19. Самые крупные мошенничества в США. Кто и как обманывал американцев на миллиарды долларов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forbes.ua/business/1356162-samyie-krupnye-moshennichestva-v-ssha/1356163#cut>.